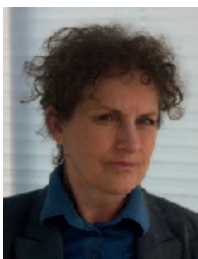

Fattig i eldre år

Poverty in old age

Siri Ytrehus

✉ siri.ytrehus@
diakonhjemmet.no

Siri Ytrehus er professor ved Diakonhjemmet høyskole, Institutt for sykepleie og helse. Hun har doktorgrad i sosiologi fra Universitetet i Bergen. Hennes forskningsinteresser omfatter eldreomsorg, helse- og omsorgstjenester, familieomsorg, utsatte grupper, boligpolitikk og boligtiltak.

ABSTRACT *Despite a well-developed welfare system in Norway and positive income development among the elderly, we still find a significant group of elderly people with incomes below or near the poverty line. This study is based on qualitative interviews with twenty-four elderly people with low incomes. The study was conducted among elderly people who received housing allowance. The study shows that these elderly people felt that the low income limited them in many ways. They had difficulties coping with their economic situation and thought it was hard to manage, preventing them from participating in activities and various social events outside the home. The exceptions were the participants with family supporting them financially. Finally, the article points out the need for increased attention in the welfare services to elderly people with low incomes and the need for holistic approaches focussing on the interaction between health, social, economic and material resources.*

Key words:
Elderly, low income, poverty, family

SAMMENDRAG *Til tross for et godt utviklet velferdssystem i Norge og en positiv inntektsutvikling blant eldre, finnes det fortsatt en betydelig gruppe eldre som har inntekt under lavinntektsgrensen. Denne studien baserer seg på kvalitative samtaleintervjuer med 24 eldre med lav inntekt. Studien er gjennomført blant eldre som mottar bostøtte. De eldre opplevde at den dårlige økonomien begrenset dem på mange områder. De eldre hadde det helt nødvendige, men hadde vanskeligheter med å greie utgiftene og opplevde situasjonen som svært vanskelig. Den dårlige økonomien fikk betydning på mange livsområder og i særdeleshet på muligheten til deltakelse på aktiviteter og ulike sosiale sammenhenger utenfor hjemmet. Unntaket var de av deltakerne som hadde familie som støttet dem økonomisk. Avslutningsvis peker artikkelen på behov for økt oppmerksomhet i helse- og omsorgstjenesten på de eldre med lav inntekt og behovet for helhetlige tilnærminger som tar hensyn til samspillet mellom de helsemessige, sosiale, økonomiske og materielle aspektene.*

Nøkkelord:
Eldre, fattigdom, lavinntekt, familie

Innledning¹

Det er gjort store framskritt for å redusere fattigdom blant eldre i de fleste vestlige land i løpet av de siste 40–50 årene. Den økonomiske utviklingen og alderspensjon har medført at alderdommen for de fleste ikke lenger er forbundet med fattigdom. Stadig flere eldre, også kvinner, har hatt lønnsarbeid gjennom store deler av livsløpet. Trygdeytelser har økt. Boligpolitikken i Norge har lagt til rette for at store andeler av eldre eier sin egen bolig, også enslige eldre.

Vilkårene tidligere i livet får stor betydning for inntektssituasjonen i eldre år. Derfor har et livsløpsperspektiv vært rådende for å forklare fattigdom i eldre år (Vartanian & McNamara, 2002; Walker, 1992). En positiv inntektsutvikling blant eldre har fortsatt det siste tiåret i Norge. Eldre over 65 år er den gruppen med størst prosentvis inntektsøkning i Norge fra 2002 til 2012, som et resultat av pensjonsreformer, økning i trygder og nye grupper av eldre med høyere tilleggspensjoner (Epland, 2013). Inntektsutviklingen har bidratt til at eldre framstår som en velstående gruppe. Vi har fått økt oppmerksomhet på «den tredje alder» som en periode der eldre kan ha et aktivt liv preget av reiser og materielt forbruk. Men den positive utviklingen er ikke ensbetydende med at fattigdom blant eldre har blitt utryddet. Det er fortsatt en betydelig gruppe eldre med inntekt under fattigdomsgrensen, også i Norge. Studien som denne artikkelen baserer seg på, har tatt utgangspunkt i de eldres vurderinger av situasjonen med lav inntekt. Artikkelen besvarer spørsmålene om hvordan eldre opplever situasjonen med lav inntekt, og hvilke konsekvenser lav inntekt har for de eldre. Studien er gjennomført blant eldre som mottar bostøtte. Innledningsvis redegjøres det for omfanget av inntektsfattigdom blant eldre i Norge og for forskning om eldres erfaringer med fattigdom.

Hvordan kan fattigdom blant eldre defineres? Fattigdom handler om økonomisk knapphet. Dette er det relativt stor enighet om i forskningen (Fløtten, Nielsen, Grønningsæter, Grødem, & Hansen, 2011; Lister, 2004). Det er videre en lang tradisjon i fattigdomsforskningen for å definere fattigdom relativt. Den relative definisjonen har opphav i England og knyttes først og fremst til samfunnsforskeren Peter Townsends definisjon av fattigdom: «*Individuals, families and groups in the population can be said to be in poverty when they lack the resources to obtain the types of diet, participate in the activities and have the living*

conditions and amenities which are customary» (Townsend, 1979:31). Denne relative forståelsen av fattigdom legger til grunn at det vi trenger for å skape oss gode livsvilkår, påvirkes av samfunnet vi er en del av. Fattigdom er mer enn det å mangle klær, mat og tak over hodet. Dette er også den rådende tilnærmingen i Norge. Når det gjelder å måle fattigdom, kan ulike indikatorer brukes: inntekt, mottak av offentlig inntektsstøtte som for eksempel sosialhjelp eller bostøtte, samt det faktiske forbruket (Atkinson, 2002).

Fattigdomsforskningen har også vært opptatt av konsekvensene økonomisk knapphet kan få på ulike områder, blant annet helse, livskvalitet og sosial deltakelse. Da er særlig individenes egne erfaringer og vurderinger viktige å få fram.

Forekomst av inntektsfattigdom blant eldre

Det mest utbredte er å registrere relativ fattigdom ut fra en inntektsgrense som er beregnet på grunnlag av inntekten i befolkningen, vanligvis som 50 eller 60 prosent av medianinntekten i befolkningen. I tillegg tas det hensyn til husholdningsstørrelse. På bakgrunn av denne typen mål hadde 11 prosent av alderspensjonister i Norge inntekt under lavinntektsgrensen i 2011. Tilsvarende tall tolv år tidligere var 26 prosent (Epland, 2013). En medvirkende grunn til denne nedgangen i lavinntekt var at minstepensjonen steg mer enn lavinntektsgrensen (60 prosent av medianinntekten). Lavinntektsgrensen ligger imidlertid klart over minstepensjonsnivået i Norge, som er den garanterte minimum pensjonsytelsen fra Folketrygden. I 2011 var minstepensjonsnivået 157 639 kroner per år for enslige. Lavinntektsgrensen var i 2011 185 300 kroner. Så mye som 65 prosent av aleneboende med minstepensjonsinntekt tilhørte fattigdomsgruppen i 2011.

Man har lenge påpekt høy andel fattigdom blant eldre kvinner. Kvinner har hatt en svakere tilknytning til arbeidsmarkedet og har vært avhengige av mannens lønnsinntekt, og dermed den muligheten mannens inntekt gav til pensjonssparing for dem i alderdommen. Andelen fattige er fortsatt spesielt høy blant kvinner. Om lag sju av ti eldre fattige er kvinner. Menn fra 67 år og oppover står for om lag tre prosent av lavinntektsgruppen, og om lag sju prosent av den totale befolkningen fra 16 år og over. Kvinner på samme alder utgjør derimot 20 prosent av lavinntektsgruppen, mens de står for ni prosent av befolkningen fra 16 år og over (SSB). Når det gjelder kvinner, er fattigdommen

høyest blant skilte, enker og dem som ikke tidligere har vært gift. Det samme er vist i andre land (Hungerford, 2001; Jenkins, 2003; Smeeding & Sandstrom, 2005). Det er videre vist at land med mer sjenerøse velferdsordninger har lavere risiko for fattigdom blant eldre, til tross for forekomst av husholdninger med de individuelle risikofaktorene (Tai & Treas, 2009). Kvinner har høyere risiko enn menn for fattigdom i de fleste OECD-landene. Selv om lavinntektsandelen blant eldre er lav i Norge sammenlignet med andre land, er imidlertid Norge ett av landene med størst kjønnsforskjeller i lavinntektsandeler blant eldre (Publishing, 2011). Andre grupper med høy risiko for fattigdom er eldre i rurale strøk, på grunn av lav sysselsetting og utdanningsnivået blant eldre her, samt eldre med etnisk minoritetsbakgrunn.

Eldres opplevelser av og erfaringer med fattigdom

Fattigdom kan få konsekvenser for eldre på mange områder (Rissanen & Ylinen, 2014). Sammenhengen mellom fattigdom og sosial ekskludering har vært og er et helt sentralt tema i forskning om fattigdom. Den relative fattigdomsforståelsen legger nettopp til grunn at inntekten skal være på et nivå som ikke bare sikrer helt nødvendige goder, men og samfunnsdeltakelse. Når det gjelder eldre, er det pekt på at sammenhengen mellom ekskludering og fattigdom kan være annerledes for eldre enn for yngre. En åpenbar årsak til dette er at de aller fleste eldre ikke har tilknytning til arbeidsmarkedet og sjelden vil ha mulighet til å komme ut av fattigdom gjennom lønnet arbeid (Gunnarsson, 2002; Lister, 2004). En annen grunn som gjør at forholdet mellom sosial ekskludering og fattigdom kan være annerledes for eldre, er den betydningen som nærmiljøet tradisjonelt har hatt for eldre. Eldre har tradisjonelt tilbrakt mer av sin tid i de nære omgivelsene omkring boligen enn hva som er tilfelle for andre voksne og kan ha en sterkere følelsesmessig tilknytning til nærmiljøet (Peace, Holland, & Kellaher, 2005).

Studier om konsekvenser av lav inntekt for eldre har vist at lav inntekt kan føre til isolering (Argyle, 2001; Gunnarsson, 2002). For eksempel kan deltakelse i aktiviteter utenfor hjemmet sammen med annen familie forutsette at den eldre bidrar økonomisk, som til transport, gaver, tilrettelegging for sammenkomster og reiser sammen, noe som kan hindre deltakelse (Rissanen & Ylinen, 2014). En annen konsekvens er alle de ulike tilpasningene

som eldre må gjøre til den vanskelige økonomiske situasjonen (Argyle, 2001; Dominy, Kempson, & Britain, 2006), samt at fattigdom kan være en psykisk belastning og medføre usikkerhet og bekymringer for framtiden (Moffatt & Scambler, 2008).

På den andre siden er det vist at det ikke er gitt at eldre vil oppleve lav inntekt som problematisk. Eldre kan være tilfreds med inntekten, selv når denne er svært lav, noe som er betegnet som et «tilfredshetsparadoks» (Olson & Schober, 1993). En kvalitativ studie fra England viste for eksempel at eldre hadde lave materielle forventninger, stilte små krav til tilværelsen og hadde beskjedne ønsker på egne vegne, til tross for at den økonomiske knappheten kunne innebære store ekstra problemer (Scharf et al., 2006). Det som av andre kunne bli oppfattet som nødvendige materielle goder, ble av eldre beskrevet som luksus eller ikke nødvendige goder.

Metode

Kvalitative tilnærminger vil fange opp erfaringer til de eldre som opplever fattigdom og ulike typer vansker som følger av fattigdom. Dette er et tema som det er viktig å forske på, og som vi ikke har kunnskap om i Norge. Kvalitative intervjuer med en åpen og ustrukturert tilnærming ble derfor valgt som metode.

Rekruttering og utvalg

Rekruttering av deltakere skjedde i to faser. Fem kommuner av ulik størrelse ble valgt. En forespørsel om deltakelse i studien ble sendt til alle bostøttemottakere over 65 år i de fem kommunene, totalt 322 eldre. De som ønsket å delta, tok kontakt ved å sende en skriftlig bekreftelse. I overkant av fem prosent av alderspensjonister og i underkant av 20 prosent av eldre med inntekt under lavinntekt mottar bostøtte (Kirkeberg, Normann, & Epland, 2012). Det vil si at bostøtten ikke er tilstrekkelig til at alle løftes ut av lavinntektsgruppen. Uansett vil eldre som mottar bostøtte, være en gruppe som har inntekt ikke langt fra lavinntektsgrensen. Rekrutteringen til denne typen studier kan være vanskelig på grunn av helseproblemer blant eldre, og fordi deltakerne ikke umiddelbart vil ha noen nytte av deltakelsen. Men mange ønsket imidlertid å delta. 78 personer returnerte svarslippen. Blant disse ble det gjort et strategisk utvalg for å sikre representasjon fra alle utvalgte kommuner, fra begge kjønn og alle aldersgrupper. Blant dem som ønsket å delta, var det imidlertid et stort flertall kvinner.

24 eldre i alderen mellom 65 og 91 år deltok. Fem av deltakerne var under 70 år gamle, og ni var over 80 år (tabell 1). Tre var menn. Alle unntatt én bodde alene. Elleve var skilt, ni var enker eller enkemenn, tre var ugift og én gift.

Tabell 1 Presentasjon av deltakerne, kjønn, alder, og sivil status

	Kjønn	Alder	Sivil status
1	Mann	67	Skilt
2	Kvinne	83	Enke
3	Kvinne	75	Enke
4	Kvinne	85	Enslig
5	Kvinne	75	Skilt
6	Kvinne	91	Enke
7	Mann	80	Skilt
8	Kvinne	70	Skilt
9	Kvinne	77	Enke
10	Kvinne	70	Skilt
11	Kvinne	69	Skilt
12	Kvinne	68	Skilt
13	Kvinne	74	Enslig
14	Kvinne	85	Enke
15	Kvinne	82	Enslig
16	Kvinne	75	Enke
17	Kvinne	73	Skilt
18	Kvinne	83	Enke
19	Mann	72	Enkemann
20	Kvinne	88	Enke
21	Kvinne	79	Skilt
22	Kvinne	67	Skilt
23	Kvinne	83	Gift
24	Kvinne	65	Skilt

Intervjuene

Det ble gjennomført kvalitative intervjuer med hjelp av en intervjuguide. Intervjuene omhandlet nåværende og tidligere familieforhold, tidligere yrkesdeltakelse, vurdering av den økonomiske situasjonen og hjelp fra familien. I tillegg omhandlet også intervjuene vurdering av boligsituasjonen og boforholdene, betydningen bostøtten hadde, og tilgangen til denne. Temaene om bostøtten og boligforholdene helt spesifikt, er rapportert i en annen sammenheng. Intervjuene hadde ikke en fast struktur eller faste spørsmål, men guiden sørget for at de forhåndsvalgte områdene ble dekket i alle intervjuer. Intervjuene varte fra omkring én til to timer og ble utført i

deltakernes hjem. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert.

Analyse

Utskrifter av intervjuer ble analysert ved hjelp av en etnografisk tilnærming, først og fremst for å utforske spesielle kjennetegn ved fenomenet fattigdom blant eldre. Analysen hadde en pragmatisk tilpasning av «Grounded Theory» som en metode for å identifisere relevante analytiske temaer (Corbin & Strauss, 2008). Analyseprosessen startet med å identifisere deler av data fra alle intervjuene med koder som var typisk for disse delene. Denne prosessen gav et oversiktsbilde og en klar idé om hva intervjuene handlet om. I denne innledende analysefasen ble intervjuene delt inn i temaer eller enheter med angitte betydninger. Denne analysefasen gav grunnlag for å vektlegge følgende områder: syn på og vurdering av situasjonen med lav inntekt, familiens rolle, i tillegg til de resultatene som omhandlet bostøtten mer spesifikt. Disse er publisert i en annen artikkel (Ytrehus, 2015). Den videre analysen innebar en systematisk gjennomgang av intervjuene med den hensikt å få forståelse for sammenhengene som innvirket på og hadde betydning for fattigdom, og den rollen familien kunne spille. Denne analysefasen gav et klarere bilde av familiens rolle med tanke på sosial og økonomisk støtte eller fravær av dette. Gjennomgangen gav også et klarere bilde av hva som var typisk og kjennetegnende for den fattigdommen som informanten beskrev.

Etiske vurderinger

Informantene fikk skriftlig informasjon om studien gjennom forespørselen som ble sendt om deltakelse. De som ønsket å delta, sendte et signert samtykkeskjema med navn, adresse og telefonnummer. Informasjonsskrivet og invitasjoner til å delta i studien ble sendt ut av dem som administrerer registeret over bostøttmottakere. Det ble også gjort en nøye vurdering ved starten av intervjuet om deltakerne var innforstått med hensikten med studien, at deltakelsen var frivillig, og at det var mulig å trekke seg.

Resultater

Informantene fortalte at økonomien begrenset dem på mange områder. De la vekt på at de hadde det helt nødvendige, men at de hadde svært dårlig råd og hadde vanskeligheter med å greie utgiftene. Flere hadde hatt bedre økonomi tidligere og

sammenlignet sin økonomiske situasjon med slik den hadde vært, og slik andre eldre hadde det. Når det gjaldt mat og klær, mente alle at de hadde det de trengte. Det var ikke det samme som at de ikke opplevde begrensninger. De la vekt på at de måtte tenke seg nøye om og spare der det var mulig også på disse områdene. «Nei, akkurat det med matkjøp, det går greit. Det holder så vidt det er» (Nr.4). De beskrev en rekke tilpasningsstrategier for å få pengene til å strekke til. «Jeg er en slik som alltid ser på prisen. Det er en refleks hos meg» (Nr 14). «Jeg greier meg med dem jeg har. Jeg kunne selvfølgelig ønske meg noe nytt og fint, men slik ble det ikke. Jeg ble lært opp som barn og bytter klær når jeg kommer hjem. Da sparer jeg på klærne» (Nr. 21). En av kvinnene nevnte mat som et område hun knep ekstra mye inn på dersom hun fikk uventede utgifter. «Alltid greid meg. Da spiser jeg rett-i-koppen-supper eller kjøper meg noe sånt noe. Jeg er litt mer sulten enn vanlig, så mange dager kan jeg ikke ha det slik» (Nr. 15).

Den dårlige økonomien fikk stor betydning på flere områder. En av kvinnene hadde tidligere betalt regninger på nettet på egen PC. Nå dro hun til seniorsenteret for å gjøre dette. Hun har ikke råd til reparasjon eller å kjøpe ny PC: «Nei, du det koster så mye. ... Nå gruer jeg for det når jeg ikke kommer ut, gikta mi kan holde meg inne om vinteren, hva blir det da med regningene» (Nr. 21.)

Eksempel på ting de opplevde at de måtte gi avkall på, var frisørbesøk, kafébesøk, ekstra kleskjøp, invitere til og feire merkedager, gaver til barn og barnebarn, tannlege, vedlikehold av hus og leilighet, kulturelle arrangementer som det å gå i teater og opera, deltakelse i sosiale aktiviteter og sammenkomster, reiser, ferieturer og transport for å komme seg ut av hjemmet for dem som har behov for hjelp til dette. Problemer med store strømuttergifter og kalde leiligheter ble nevnt av flere. Manglende mulighet til å delta sosialt ble framhevet. På spørsmålet om hva hun måtte forsake, svarte en av kvinnene at det var sosialt samvær: «Ja det er samvær med andre mennesker. Reise kanskje litt og være med på pensjonisturer og litt sånn, jeg vet ikke om, nei nei jeg har aldri vært med på det heller da» (Nr. 17).

En sier at alt som har med sosialt samvær utenfor hjemmet å gjøre, koster penger: «Ja, det stopper deg på mange områder. Alt som har med å komme ut av huset, koster. Med kamerater så må du ha penger, på puben og på tur» (Nr. 1).

Flere deltok i organisasjoner som var rettet spesifikt mot eldre. Intervjuene viste at deltakelsen kunne forutsette økonomiske bidrag til mat og lotterier. Dette kunne være begrensende faktorer for deltakelse.

«Det ser jeg gjerne når jeg er med i lag og foreninger, at det å ta lodd, for eksempel, i lagsarbeidet og sånt no, da har jeg spart helt siden forrige gang jeg var ute. Å kunne kjøpe lodd i lag og foreninger for å være med, (det er) noe de føler de må gjøre, og det har jeg merka» (Nr. 8).

Også uformelle sammenkomster med venner kunne innebære utgifter. Det å gå på kafé og kjøpe mat der var ikke mulig.

«Ja, egentlig er det vanskelig. For jeg har jo venner som sitter der nede og tar seg en kopp kaffe eller et rundstykke og sånn da, og det kan bli problemer.

Hva gjør du da?

Jeg bare prater litt, og så går jeg hjem igjen, så sier jeg ikke noe og spiser hjemme alene» (Nr. 4).

Flere uttrykte engstelse for å bli sittende hjemme uten mulighet til å komme ut. For dem som hadde bil, var denne særs viktig. De var bekymret for å skulle bli uten bil. Å ha bil er dyrt, og det er vanskelig å greie utgiftene. Noen ønsket seg bil på grunn av helseproblemer, men mente økonomien ikke tillot det.

En av de kvinnelige informantene kunne på intervjutidspunktet ikke lenger komme seg ut ved egen hjelp. Hun var uten nær familie, men hadde en vennegjeng med et fast treffpunkt på et kjøpesenter vel en mil unna hjemmet. Hit hadde hun dratt mange ganger i uka i mange år. Hun hadde en reumatisk lidelse som hadde forverret seg og hindret henne nå i å bruke buss. Hun måtte ta drosje til alle gjøremål. De rimelige drosjeturene strakk ikke til. Den sosiale isoleringen hadde derfor kommet samtidig med forverring i helsetilstanden. Hun hadde ingen å snakke med i løpet av dagen og følte seg svært ufri og isolert og gav uttrykk for stor fortvilelse over dette i intervjuet.

Det var et stort spenn i deltakernes alder i denne undersøkelsen. Hverken de yngste eller de eldste deltakerne skilte seg ut når det gjaldt beskrivelsen av fattigdommen og konsekvensene som fulgte med.

Familien som buffer mot fattigdom

Noen av informantene skilte seg ut ved at de mente at økonomien ikke var en begrensning fordi de fikk hjelp fra barn. Det som var typisk for denne gruppen, var at de la vekt på at de hadde barn som sørget for at de hadde alt de trengte. De fortalte om barn som kjøpte vaskemaskin, kaffetrakter og annet som de hadde behov for (Nr. 20) og om mye samvær og hyppig kontakt og feriereiser sammen med barna. Ett eksempel på dette var en kvinne som var enke med tre døtre som bodde i nærheten. De besøkte henne hyppig og kjørte henne dit hun skulle (Nr.3). Et annet eksempel var en kvinne som tidligere hadde vært bondekone. Hun hadde ikke hatt egen lønnsinntekt og hadde flyttet til en kår-bolig da mannen døde og så videre til en kommunal omsorgsbolig. Hun mente at det ikke var noe problem for henne å ha liten inntekt fordi barna passet på at hun hadde det hun trengte (Nr. 18).

Informantene dette gjaldt for, gav ikke uttrykk for at det var belastende å ta imot hjelp. Hjelp og støtte fra familien ble beskrevet som en selvfølgelig hjelp, og noe barna var glade for å bidra med. For denne gruppen var de voksne barna en sentral del av det sosiale nettverket, og samvær med barna krevde ikke økonomiske ressurser fra de eldre. Noe av den økonomiske støtten ble gitt i tilknytning til samvær og felles aktiviteter. Den eldre og de voksne barna kunne ha felles syn på og holdning til hva som er meningsfulle aktiviteter. Samværet var noe begge parter hadde glede av, og de fortalte om familiekontakten som en selvfølgelig kontakt og en selvfølgelig sosial tilknytning:

«... jeg blir med dem da, – at vi titter litt og shopper litt kanskje, lissom. Sånn jentetur da på en måte, kanskje. For vi går veldig godt i sammen og er vel litt smågærne, alle tre. Vi trives i hverandres selskap og ... ja. Jeg tror vi har litt av det samme vesenet, tror jeg. Jeg tror det» (Nr. 12).

Mange hadde ikke denne typen hjelp. Noen ønsket ikke å be barn om økonomisk støtte. Noen mente at de voksne barna ikke hadde mulighet til å gi støtte. Økonomiske problemer kunne også handle om bli utnyttet økonomisk. Det viste noen av intervjuene. Det kunne være vanskelig å si nei til å gi økonomisk støtte til barn som ba om hjelp, selv om de hadde svært lite selv. Den eldregruppen som ikke har egne barn og heller ikke andre som de kunne støtte seg på, hverken økonomisk eller på

andre måter, gav uttrykk for at de syntes dette var svært vanskelig. Heller ikke alle som hadde egne barn, hadde kontakt med disse.

Fattigdom – et skjult problem

Intervjuene viste at fattigdom ikke nødvendigvis er synlig for omgivelsene, og at de eldre heller ikke ønsket å være åpne om den økonomiske situasjonen: «– Det er slikt vi ikke prater om –» (Nr. 12). «Jeg går ikke rundt til mine venner og forteller at jeg har bostøtte. Det har jeg ikke akkurat sagt noe om. For det mener jeg er min private sak, og flere av vennene mine sitter jo med egne hus» (Nr. 16.). De mente at ingen vil oppfatte dem som fattige. Noen snakket med barna om økonomien. Én av kvinnene fortalte at heller ikke legen hennes hadde vært oppmerksom på hennes vanskelige økonomi. Dette opplevde hun som urimelig.

«Det er ingen som vet om min økonomiske situasjon. Det er ingen som skjønner det helt heller, legen nå i vinter. Så sa han: Nå må du komme deg av gårde, ikke sant. Da tillot jeg meg å si: Det er veldig lett for deg å si, sa jeg. Jeg er minstepensjonist, men kan du søke for meg, sa jeg. Kan du søke så jeg kan komme meg et sted. ... Det er umulig for andre å forstå hvordan det er å leve med så lite, og at jeg har så lite. Det synes ikke utenpå. Men vi kunne kanskje kreve at legen forsto» (Nr. 5).

Diskusjon

Hensikten med denne undersøkelsen har vært å studere Eldres opplevelser av og erfaringer med lav inntekt. Undersøkelsen har ikke hatt til hensikt å dekke helheten i livssituasjonen, men å få fram hvordan eldre opplevde situasjonen med lav inntekt, og hvilke konsekvenser lav inntekt kunne få.

Et sentralt spørsmål er om eldre med inntekt under eller omkring en gitt lavinntektsgrense, selv oppfatter seg som fattige. Lavinntektsgrensen i Norge er blant de høyeste i Europa, selv når det er justert for prisnivåer i landene (Kirkeberg et al., 2012). Den relativt fordelaktige situasjonen for eldre i Norge vises også i internasjonale sammenligninger. Sammenlignet med eldre i andre EU-land er det en lav andel eldre i Norge som rapporterer om ulike typer problemer (Zaidi, 2011). Lavinntektsmålet som brukes, tar heller ikke hensyn til at det i Norge er fri tilgang til helsetjenester. Boligeiendom og boutgifter er heller ikke

medregnet i fattigdomsmålene (Pedersen & Hellevik, 2010). Mange eldre bor i en nedbetalt bolig og har lave boutgifter (Ytrehus, 2011).

Vi så innledningsvis at forskning om fattigdom blant eldre har framhevet et «tilfredshetsparadoks». Dette var ikke en treffende beskrivelse av deltakernes opplevelser av den økonomiske situasjonen. Det som for det første kjennetegnet den fattigdommen som eldre beskrev her, var bristende forventninger og følelsen av å stå utenfor. Dårlig økonomi fikk særlig betydning for muligheten til å delta i aktiviteter utenfor hjemmet. De eldre oppfattet seg selv som fattige og syntes det var urimelig at de hadde så lite. Tidligere forskning peker på at en sentral referanse for vurdering av egen økonomi, er det som oppfattes som normal økonomi for eldre flest. Eldre kan selv mene det er rimelig at de har lav inntekt i alderdommen så lenge de er på nivå med andre eldre (Hsieh, 2003; Litwin & Sapir, 2009) Selv om det i Norge er en betydelig gruppe eldre som faller under inntektsgrensen, så gjelder dette likevel ikke for det store flertallet av eldre. Dette er noen informantene her påpekte. De relaterte sin økonomiske situasjon til hva de mente var vanlig blant eldre i dag.

I denne studien har vi sett at flere hadde hatt god råd tidligere. En forklaring i annen forskning på hvorfor «tilfredshetsparadokset» opptrer, har vært den livsstilen eldre har hatt tidligere i livet. I den grad økonomien tillater å fortsette tidligere livsstil, så vurderes de økonomiske ressursene som tilstrekkelige selv om de er knappe (Litwin & Sapir, 2009; Stoller & Stoller, 2003) (Juster, Soldo, Kington, & Mitchell, 1996) (Tacchino & Saltzman, 1999). For deltakerne i denne studien så hadde overgangen til dårligere råd vært vanskelig, og den økonomiske situasjonen de hadde som eldre var ikke i tråd med forventningene.

Et annet typisk trekk ved den fattigdommen de eldre beskrev, var de mange økonomiske tilpasningene som de gjorde. Fattigdom innebar ikke direkte nød, men de måtte gjøre store anstrengelser for å få pengene til å stekke til til det nødvendige. Fast inntekt gjorde at de kunne balansere økonomien, selv om det økonomiske handlingsrommet var lite. De visste hva de hadde å rutte med, og kunne derfor planlegge og tilpasse seg. Dette er en kvalitativ studie blant et ikke-representativt utvalg eldre. Funn fra en representativ undersøkelse blant eldre peker på samme forhold (Kirkeberg et al., 2012). Levekårsundersøkelsen fra 2011 viste at en andel på 17 prosent av aleneboende alderspensjonister

opplevde at det er vanskelig å få endene til å møtes (Kirkeberg et al., 2012). Dette er en merkbar andel. Imidlertid var det bare to prosent som hadde opplevd å ha betalingsproblemer. En forklaring kan være at eldre unngår betalingsproblemer på grunn av fast inntekt, men at inntekten likevel er så lav at de opplever det som vanskelig å få pengene til å strekke til (Kirkeberg et al., 2012).

Vi har her sett at familien kan være en buffer mot fattigdom. Dette er også vist i annen forskning. Familien kan dempe konsekvenser av inntektsfattigdom for eldre (Kaida & Boyd, 2011). Det denne studien i tillegg gir grunn for å framheve, er at familiehjelpen ble sett på som en naturlig og selvfølgelig hjelp for dem dette gjaldt for. Resultatene her gir også grunn til å peke på at tette familieband og nærhet i relasjonene kan være en forutsetning for at eldre skal oppleve familiehjelpen på denne måten, og særlig da felles interesser og fellesskap om samvær og aktiviteter. De som fikk denne type hjelp opplevde seg ikke som fattig, ikke på grunn av lave forventninger til tilværelsen som uttrykket i «tilfredshetsparadokset», men på grunn av hjelpen fra familien. De fikk goder fra familien og deltok sammen med familien i ulike sammenhenger. Denne undersøkelsen kan ikke si noe om omfanget av denne type hjelp. Det er imidlertid vanlig å anta at i vestlige land så vil den økonomiske støtten oftest gå fra eldre foreldre til voksne barn (Bengtson, 2001).

Konsekvenser for politikk, praksis og forskning

I dag legges det stor vekt på den betydningen aktivitet og samfunnsdeltakelse kan spille for forebygging av helseproblemer blant eldre (Helse- og omsorgsdepartementet, 2013). Når økonomien er knapp, kan det bli vanskelig å håndtere situasjonen dersom helseproblemer forverrer seg eller nye oppstår. Den kapasiteten den enkelte har til å skulle tilpasse seg og balansere en knapp økonomi, strekker ikke lengre til. Situasjonen kan vippe i feil retning og resultere i isolering og kanskje ytterligere forverring av helseproblemet. Vi har her sett at mange typer sosial deltakelse koster penger. Også sosiale aktiviteter som krever relativt små økonomiske bidrag, kan bli umulige når økonomien i utgangspunktet er svært stram.

Fattigdomsraten blant eldre er høyest blant kvinner, ugifte, enker og skilte. Dette er grupper som vil øke blant eldre (Smeeding & Sandstrom, 2005). Utfordringen for politikere er å utvikle pensjonsytelser med insentiver for begge kjønn til

egenfinansiert pensjon gjennom yrkesaktivitet og pensjonssparing, og økonomiske ytelser som garanterer en god minimumsstandard i alderdommen.

Det vil også være nødvendig med andre tiltak rettet mot eldre som i dag er fattige. Utjevning av helseforskjeller skal inngå som en del av helse- og omsorgstjenestens kvalitetsarbeid (Sosial- og helsedirektoratet, 2004). Selv om tjenesten alene ikke kan forventes å eliminere fattigdom, så kan den kan utvilsomt spille en viktig rolle ved å være oppmerksom på de negative konsekvensene som kan følge av lav inntekt, og særlig betydningen av å tilrettelegge for deltakelse i aktiviteter utenfor hjemmet som ikke krever økonomiske bidrag. Det vil være viktig å få kunnskap om eksisterende tiltak og tjenester i dag er utformet slik at de faktisk tar hensyn til fattigdom blant eldre. Det vil også være viktig å få kunnskap om hva som kan være gode tiltak som vil evne nå fram til fattige eldre slik at negative konsekvenser av fattigdommen og uheldig avhengighet av familien kan reduseres. Fattigdom blant de eldre er ikke nødvendigvis umiddelbart synlig for omgivelsene.

Denne studien har tatt utgangspunkt i eldre som har bostøtte, og deltakerne er rekruttert ved selvseleksjon. Denne metoden kan utelukke eldre i særlige utsatte situasjoner. For å få fram ytterligere nyanser i fattige Eldres behov for hjelp, må det legges til rette for studier av ulike grupper og særlige sårbare eldregrupper. Dette kan være fattige eldre med helseproblemer, samt eldre som har hatt et helseproblem gjennom store deler av livsløpet. Det kan være snakk om ulike typer helseproblemer, inkludert psykiske lidelser og rusproblemer. Noen helseproblemer kan gjøre det spesielt vanskelig å få til en fornuftig håndtering av knappe økonomiske ressurser.

I denne kvalitative studien skilte hverken de yngste eller de eldste seg ut. Det er likevel grunn til å være særlig oppmerksom på de eldste eldre når det gjelder fattigdom. Annen forskning har vist at dette kan være en gruppe som kan undervurdere økonomiske problemer (Litwin & Sapir, 2009). Fra andre land er det pekt på at eldre i rurale strøk er overrepresentert blant fattige eldre (Adams & West, 2006; Rissanen & Ylinen, 2014; Smeeding & Sandstrom, 2005). Undersøkelser som kan vise om det er områder i Norge som har spesielt høye andeler eldre med lav inntekt, kan få fram kunnskap om behovet for lokaltilpassede tiltak og gjøre lokale myndigheter oppmerksomme på problemene.

LITTERATUR

- Adams, L., & West, S. (2006). *Just Above the Breadline: living on a low income in later life*. London: Age Concern England.
- Argyle, E. (2001). Poverty, disability and the role of older carers. *Disability & Society*, 16(4), 585–595. doi: 10.1080/09687590120059559
- Atkinson, A. B. (2002). *Social indicators: the EU and social inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bengtson, V. L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 1–16. doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x
- Corbin, J. M., & Strauss, A. L. (2008). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Los Angeles, [Calif.]: SAGE.
- Dominy, N., Kempson, E., & Britain, G. (2006). *Understanding older people's experiences of poverty and material deprivation*: Corporate Document Services.
- Epland, J. (2013). Lavinntekt og inntektsfordelingen. In R. Kaur (Ed.), *Økonomi og levekår for ulike lavinntektstyper 2013*. Rapport 32/2013 Oslo: SSB.
- Fløtten, T., Nielsen, R. A., Grønningsæter, A. B., Grødem, A. S., & Hansen, I. L. S. (2011). *Kunnskap om fattigdom i Norge: en oppsummering* (Vol. 2011:21). Oslo: Fafo.
- Gunnarsson, E. (2002). The vulnerable life course: poverty and social assistance among middle-aged and older women. *Ageing and Society*, 22, 709–728. doi: 10.1017/S0144686X02008978
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2013). *Morgendagens omsorg* (Vol. 29(2012–2013)). [Oslo]: [Regjeringen].
- Hsieh, C.-M. (2003). Income, age and financial satisfaction. *The international Journal of aging and human development*, 56(2), 89–112.
- Hungerford, T. L. (2001). The economic consequences of widowhood on elderly women in the United States and Germany. *Gerontologist*, 41(1), 103–110.
- Jenkins, C. L. (2003). Introduction: Widows and divorcees in later life. *J Women Aging*, 15(2–3), 1–6. doi: 10.1300/J074v15n02_01
- Juster, F. T., Soldo, B., Kington, R. S., & Mitchell, O. (1996). *Ageing well: Health, wealth, and retirement*: Washington, DC: Consortium of Social Science Associations.

- Kaida, L., & Boyd, M. (2011). Poverty Variations among the Elderly: The Roles of Income Security Policies and Family Co-Residence. [Article]. *Canadian Journal on Aging-Revue Canadienne Du Vieillessement*, 30(1), 83–100. doi: 10.1017/S0714980810000814
- Kirkeberg, M. I., Normann, T. M., & Epland, J. (2012). *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2011*.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge: Polity.
- Litwin, H., & Sapir, E. V. (2009). Perceived income adequacy among older adults in 12 countries: findings from the survey of health, ageing, and retirement in Europe. *Gerontologist*, 49(3), 397–406.
- Moffatt, S., & Scambler, G. (2008). Can welfare-rights advice targeted at older people reduce social exclusion? *Ageing & Society*, 28, 875–899. doi: 10.1017/S0144686X08007253
- Olson, G. I., & Schober, B. I. (1993). THE SATISFIED POOR. *Social Indicators Research*, 28(2), 173–193. doi: 10.1007/BF01079657
- Peace, S. M., Holland, C., & Kellaheer, L. (2005). „The Influence of Neighborhood and Community on Well-Being and Identity in Later Life: An English Perspective. *Home and identity in late life: International perspectives*, 297–315.
- Pedersen, A. W., & Hellevik, T. (2010). Hvem er fattigst i landet her? Livsfase, inntekt og boligøkonomi. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 13(4), 247–261.
- Publishing, O. (2011). *Pensions at a Glance 2011*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Rissanen, S., & Ylinen, S. (2014). Elderly poverty: risks and experiences—a literature review. *Nordic Social Work Research* (ahead-of-print), 1–14.
- Scharf, T., Bernadette, B., Hislop, J., Bernard, M., Dunning, A., & Sim, J. (2006). Necessities of Life. Older People's Experiences of Poverty *Help the Aged*. London: Centre for Social Gerontology, Institute for Life Course Studies, Keele University.
- Smeeding, T. M., & Sandstrom, S. (2005). *Poverty and income maintenance in old age: A cross-national view of low income older women*: LIS Working Paper Series.
- Sosial- og helsedirektoratet. (2004). *Kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene: veileder til forskrift om kvalitet i pleie- og omsorgstjenestene for tjenesteyting etter kommunehelsetjenesteloven og sosialhelsetjenesteloven*. Oslo: Direktoratet.
- Stoller, M. A., & Stoller, E. P. (2003). Perceived income adequacy among elderly retirees. *Journal of Applied Gerontology*, 22(2), 230–251. doi: 10.1177/0733464803252277
- Tacchino, K., & Saltzman, C. (1999). Do accumulation models overstate what's needed to retire. *Journal of Financial Planning*, 12(2), 62–73.
- Tai, T. O., & Treas, J. (2009). Does Household Composition Explain Welfare Regime Poverty Risks for Older Adults and Other Household Members? *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, 64(6), 777–787. doi: 10.1093/geronb/gbp039
- Townsend, P. (1979:31). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin.
- Vartanian, T. P., & McNamara, J. M. (2002). Older women in poverty: The impact of midlife factors. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 532–548. doi: 10.1111/j.1741-3737.2002.00532.x
- Walker, A. (1992). Poverty in the United Kingdom. In C. Glendinning & J. Millar (Eds.), *Women and poverty in Britain in the 1990s* (pp. 176–192.). New York: Wheatsheaf Books.
- Ytrehus, S. (2011). Housing Procurement for the Frail Elderly: Public or Private Responsibility? The View of the Elderly in Norway. *Journal of Housing For the Elderly*, 25(1), 89–106. doi: 10.1080/02763893.2011.545749
- Ytrehus, S. (2015). The role of housing allowance for elderly in Norway – views of recipients. *Journal of Housing For the Elderly*. doi: 10.1080/02763893.2015.989775
- Zaidi, A. (2011). Exclusion from material resources among older people in EU countries: new evidence on poverty and capability deprivation. *Policy Brief Series (Vienna, European Centre, 2011)*.

NOTER

- 1 Jeg vil takke redaktør Tor Inge Romøren og to anonyme fagfeller for kommentarer til artikkelen. Undersøkelsen som artikkelen baserer seg på er finansiert av Husbanken. Jeg takker Husbanken for hjelp med å finne opplysninger om antall eldre bostøttmottakere i de utvalgte kommunene.